

dr Artur Hamryszczak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: artur.hamryszczak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-2578-9971>

Muzea Stefana Kardynała Wyszyńskiego w miejscach jego internowania

MUSEUMS OF CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI AT SITES OF HIS INTERNMENT

Summary

Museums commemorating the internment of Cardinal Stefan Wyszyński were established following his release in 1956. The Primate had been imprisoned since 1953 in monasteries at Rywałd Królewski, Stoczek Klasztorny, and Prudnik, from which monastic orders had been previously evicted, and in Komańcza. Upon the return of these buildings to their rightful owners, memorial chambers were created in the rooms occupied by the interned Cardinal. These establishments initially operated unofficially due to opposition from state authorities. Following the Primate's death in 1981, and with an increase in visitor numbers, the monasteries were adapted to accommodate tourist and pilgrimage traffic. The political transformation in Poland after 1989 enabled the museums to develop and establish collaborative relationships with state institutions. The museums were expanded to incorporate permanent exhibitions, contextualising the Primate's internment within a broader socio-political, historical, and ecclesiastical framework. The popularisation and development of these museums were further enhanced by the Polish Sejm's dedication of 2001 to Cardinal S. Wyszyński and his beatification in 2021.

Keywords: church museums; memorial chamber; internment; Stefan Wyszyński; Rywałd Królewski; Stoczek Klasztorny; Prudnik; Komańcza; Nazareth nuns; Capuchin friars; Franciscan friars; Marian Fathers; Primate of the Millennium

Streszczenie

Muzea w miejscach internowania kard. Stefana Wyszyńskiego powstały po jego uwolnieniu w 1956 roku. Prymas był więziony od 1953 roku w klasztorach w Rywałdzie Królewskim, Stoczku Klasztornym i Prudniku, skąd wcześniej wysiedlono zakonników, oraz w Komańczy. Po zwrocie budynków ich właścicielom organizowano izby pamięci w pokojach zajmowanych przez internowanego kardynała. Placówki te działały nieoficjalnie ze względu na sprzeciw władz państwowych. Po śmierci prymasa (1981), wraz ze wzrostem liczby odwiedzających, dostosowano klasztory do

ruchu turystyczno-pielgrzymkowego. Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 roku pozwoliły na rozwój muzeów i nawiązanie współpracy z instytucjami państwowymi. Placówki rozbudowano o stałe ekspozycje ukazujące internowanie prymasa w szerokim kontekście społeczno-politycznym, historycznym i kościelnym. Na popularyzację i rozwój tych muzeów miały wpływ dedykowanie przez Sejm RP roku 2001 kard. S. Wyszyńskiemu oraz beatyfikacja prymasa w 2021 roku.

Słowa kluczowe: muzea kościelne; izba pamięci; internowanie; Stefan Wyszyński; Rywałd Królewski; Stoczek Królewski; Prudnik; Komańcza; nazaretanki; kapucyni; franciszkanie; marianie; Prymas Tysiąclecia

Wstęp

Kardynał Stefan Wyszyński (1901-1981), nazywany przez mu współczesnych „Niekoronowanym królem Polski”¹, jest zaliczany do grona najwybitniejszych Polaków XX wieku. Jego życie i nauka są upowszechniane przez wydawnictwa, programy i badania naukowe, ale również muzea poświęcone jego osobie. Szczególne punkty na mapie polskiego muzealnictwa kościelnego zajmują placówki zorganizowane w miejscach uwięzienia kard. S. Wyszyńskiego w klasztorach w Rywałdzie Królewskim, Stoczku Klasztornym, Prudniku oraz Komańczy. Celem artykułu jest przedstawienie ich historii, scharakteryzowanie ekspozycji oraz analiza roli, jaką odgrywają w życiu społecznym i religijnym. Dotychczas tylko niektóre z tych muzeów² (Stoczek Klasztorny³, Prudnik⁴) stały się przedmiotem osobnego studium autorstwa Artura Hamryszczaka. Na uwagę zasługuje również książka Marii i Józefa Półturzyckich⁵, będąca przeglądem miejsc związanych z życiem i działalnością hierarchy.

1 Po śmierci S. Wyszyńskiego hierarchę powszechnie określano tytułem „Niekoronowany król Polski”, co znalazło swój wyraz również na szarfic wieńca żałobnego złożonego przez delegację NSZZ „Solidarność”. J. Kurczab, *Pogrzeb Niekoronowanego Króla Polski*, „Studia Prymasowskie”, 6 (2012), s. 138.

2 Wspomniane muzea mają charakter izby pamięci, nie posiadają bowiem statutu ani regulaminu oraz nie realizują wszystkich zadań stawianych przed muzeum. Spełniają jednak cele określone w Liście okólnym *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych* wydanym przez Papieską Komisję ds. Kościelnych Dóbr Kultury. Upraszczając typologię, można uznać, że muzea w miejscach internowania S. Wyszyńskiego należą do grupy kościelnych muzeów biograficznych. B. Skrzydlewska, *Muzeum Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2004, s. 14; J. Śrutwa, *List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła, z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych (streszczenie)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998), s. 231-236.

3 A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztornym jako przykład biograficznego muzeum kościelnego*, „Studia Warmińskie”, 60 (2023), s. 437-456, <https://doi.org/10.31648/sw.8760>.

4 A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie. Historia i teraźniejszość*, „Facta Simonidis”, 15 (2022), nr 2, s. 67-84, <https://doi.org/10.56583/fs.2005>.

5 M. i J. Półturzyccy, *Ślady i pamiątki Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa-Radom 2008.

Kardynał Stefan Wyszyński został aresztowany wieczorem 25 września 1953 roku przez komunistyczne władze walczące z Kościołem katolickim. Pretekstem do uwięzienia hierarchy był list *Non possumus* z 8 maja 1953 roku, w którym polscy biskupi protestowali przeciwko dekretovi o obsadzaniu stanowisk kościelnych przez władze państwowe⁶. Prymas po zatrzymaniu został natychmiast wywieziony z Warszawy i osadzony kolejno w czterech klasztorach. W Rywalcie Królewskim władze zajęły część klasztoru kapucynów, w którym umieszczono hierarchę. Natomiast w Stoczku Klasztor-nym i Prudniku, po wcześniejszym usunięciu zakonników, konwenty przystosowano do funkcji więziennych, grodząc je m.in. parkanami z drutem kolczastym i zakładając pod-słuchy. Dodatkowo uwięziony hierarcha był pilnowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa (UB). Jedynie w Komańczy S. Wyszyński zamieszkał w funkcjonującym klasztorze nazaretanek, co związane było ze zmianą polityki władz względem hierarchy. Prymas był przetrzymywany kolejno: w klasztorze kapucynów w Rywalcie Królew-skim (26 września – 12 października 1953), w klasztorze pobernardyńskim w Stoczku Klasztor-nym (Warmińskim) (12 października 1953 – 8 października 1954), w klaszto-rze pofranciszkańskim w Prudniku (6 października 1954 – 29 października 1955) oraz w klasztorze nazaretanek w Komańczy (29 października 1955 – 28 października 1956)⁷.

1. Historia muzeów

Analizując dzieje muzeów w miejscach internowania prymasa, można wyróżnić trzy okresy ich rozwoju. Pierwszy z nich to czas, kiedy po wywiezieniu S. Wyszyńskiego i opuszczeniu klasztoru przez UB, gospodarze miejsca z szacunku do prymasa zachowy-wali jego pokój w niezmienionym stanie, tworząc w nim izbę pamięci⁸. Do czasu śmierci S. Wyszyńskiego (1981) muzea te miały charakter nieoficjalny i udostępniano je tylko

6 J. Żaryn, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1956-1957)*, „Studia Prymasow-skie”, 1 (2007), s. 49-51.

7 Stefan Wyszyński został zwolniony na fali przemian politycznych w Polsce, tzw. odwilży 1956 roku, po ob-jęciu funkcji I sekretarza PZPR przez Władysława Gomułkę. W celu uspokojenia nastrojów społecznych władze państwowe uwolniły kardynała, godząc się na cofnięcie swoich dotychczasowych decyzji dotyczą-cych Kościoła w Polsce. B. Noszczak, *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowa-nia w Komańczy (października 1956 r.)*, „Studia Prymasowskie”, 1 (2007), s. 79-90; W.J. Wysocki, *Wpływ przemian Października 1956 r. na politykę władz państwowych wobec Kościoła w latach 1956-1966*, w: *Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956-1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice-Kraków 2008, s. 15-16.

8 W Rywalcie, po wywiezieniu prymasa S. Wyszyńskiego do Stoczka 12 października 1953 roku, zajmowana przez niego celda, w której mieszkał dotychczas gwardian klasztoru, została wyłączona z użytkowania. Kapu-cyni zachowali ją jako „muzeum” uwięzionego prymasa. W. Sujak, *Koszmarna noc*, w: *Wspomnienia o Ste-fanie kardynale Wyszyńskim. Czas go nigdy nie oddali*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, Kraków 2011, s. 96. W Stoczku Klasztor-nym i Prudniku władze kościelne odzyskały klasztory dopiero po kilku latach.

okazjonalnie zwiedzającym. Nie wolno było bowiem publicznie organizować pielgrzymek do miejsc uwięzienia czy też je propagować⁹. Gdy w Rywałdzie Królewskim z okazji koronacji gotyckiej figury Madonny z Dzieciątkiem Jezus w 1972 roku miejscowi kapucyni ogłosili możliwość obejrzenia przez uczestników uroczystości celi, w której przebywał uwięziony S. Wyszyński, spotkało się to ze sprzeciwem władz komunistycznych, które próbowały wymóc na zakonnikach rezygnację z tych planów¹⁰. Władze obawiały się niekorzystnego oddźwięku ekspozycji ponieważ uroczystościom koronacyjnym miał przewodniczyć S. Wyszyński, który – zgodnie z przewidywaniami – w kazaniu nawiązał do swojego uwięzienia w Rywałdzie¹¹.

Popularyzacji miejsc internowania, a więc również zorganizowanych w nich ekspozycji muzealnych poświęconych uwięzionemu prymasowi, przysłużyły się wizyty S. Wyszyńskiego¹². Podczas swoich publicznych wystąpień w Stoczku Klasztorzym 28 kwietnia 1958 roku¹³ oraz w Rywałdzie Królewskim 3 września 1972 roku¹⁴ hierarcha wspominał swoje uwięzienie.

Szczególną rolę w zachowaniu pamięci o uwięzionym prymasie odgrywał klasztor nazaretanek w Komańczy. Ponieważ w czasie II wojny światowej uległ zniszczeniu miejscowy kościół parafialny, wierni uczęszczali do kaplicy zakonnej pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus i często widzieli internowanego prymasa odpowiadającego mszę św. lub modlącego się na chórze zakonnych¹⁵. Wspomnienia o tym były przekazywane kolejnym pokoleniom mieszkańców Komańczy, a klasztor do tej pory jest silnie identyfikowany z osobą S. Wyszyńskiego.

-
- 9 J. Kumala, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorzym (Warmińskim)*, Licheń 2009, s. 72; W. Sokołowski, *380 lat kultu Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztorzym (1640-2020)*, Olsztyn 2020, s. 57.
 - 10 Służby Bezpieczeństwa argumentowały swój sprzeciw troską, aby nie rozwinął się prywatny kult religijny osoby S. Wyszyńskiego, co będzie przeszkodą w procesie beatyfikacyjnym. W. Konopka, W. Rozynekowski, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia. Prymas Stefan Wyszyński na Kujawach i Pomorzu*, Warszawa 2016, s. 203; G. Bartoszewski, *Ku beatyfikacji*, „Ateneum Kapłańskie”, 136 (2001), z. 3, s. 509.
 - 11 W. Konopka, W. Rozynekowski, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia*, s. 205.
 - 12 Jedynym miejscem uwięzienia, którego nigdy nie nawiedził prymas po swoim uwolnieniu, był klasztor Franciszkanów w Prudniku Lesie.
 - 13 J. Kumala, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorzym*, s. 78-79; W. Sokołowski, *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego sanktuarium*, Olsztyn 2020, s. 22-23.
 - 14 Kardynał pierwszy raz odwiedził prywatnie klasztor Kapucynów w Rywałdzie Królewskim 11 czerwca 1965 roku. Druga wizyta, już publiczna, miała miejsce w 1972 roku podczas koronacji gotyckiej Madonny. W. Konopka, W. Rozynekowski, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia*, s. 204-205; W. Rozynekowski, *Koronacja figury Matki Bożej w Rywałdzie Królewskim*, „Nasza Przyszłość”, 113 (2010), s. 326-327, <https://doi.org/10.52204/np.2010.113.319-327>.
 - 15 B. Zamora, *Ojciec Narodu w komańczańskim lesie*, Mielec 2005, s. 92; E. Orłowski, *Zarys historii parafii obrządku łacińskiego p.w. św. Józefa w Komańczy*, Komańcza, s. 8, <https://komancza.przemyska.pl/wp-content/uploads/2016/03/Historia-parafii-Koma%C5%84cza.pdf> [dostęp: 15.11.2024].

Dodatkowym czynnikiem popularyzującym miejsca uwięzienia kardynała była ich lokalizacja w sanktuariach¹⁶ (poza Komańczę), do których licznie przybywali wierni, m.in. na uroczystości odpustowe i niejako przy okazji prosili o możliwość zobaczenia celi, w której przebywał internowany prymas.

Drugim okresem w rozwoju wspomnianych muzeów był czas po śmierci S. Wyszyńskiego 28 maja 1981 roku. Wydarzenie to zainicjowało masowy ruch religijno-turystyczny do miejsc uwięzienia prymasa. Już w dniu pogrzebu hierarchy 31 maja 1981 roku do klasztoru w Komańczy przybyli tłumnie okoliczni mieszkańcy, aby złożyć mu hołd¹⁷. Dodatkowym impulsem do odwiedzin muzeów internowania były uroczystości związane z poświęceniem upamiętnień hierarchy w miejscach jego uwięzienia¹⁸, których dokonywał w latach 80. XX wieku prymas Józef Glemp¹⁹, następca S. Wyszyńskiego.

Wzrastająca po śmierci S. Wyszyńskiego liczba odwiedzających izby pamięci w klasztorach, w których był uwięziony, wymusiła przystosowanie budynków do masowego ruchu turystycznego. Podstawowym problemem był fakt, że pomieszczenia, w których przebywał uwięziony prymas znajdowały się za klauzurą²⁰. Spowodowało to konieczność zmiany układu przestrzennego budynków, aby zwiedzający nie przeszkadzali w życiu wspólnoty zakonnej. W Rywałdzie Królewskim zlikwidowano klauzurę w części klasztoru z całą prymasa. W Stoczku Klasztornym zamontowano schody prowadzące z sali wystawienniczej na parterze do pokoju dziennego więzionego prymasa, omijające klauzurę. Dodatkowo wybito wewnętrzne przejście do pokoju sypialnego oraz kaplicy, którą odgródzono żelazną kratą²¹. Podobnie w klasztorze w Prudniku wykuto nowe drzwi, aby bezpośrednio z klatki schodowej można było wejść do pokoju kardynała, omijając

16 W Rywałdzie Królewskim znajduje się sanktuarium Matki Bożej Cygańskiej, w Stoczku Klasztornym – Matki Bożej Królowej Pokoju, zaś w Prudniku – św. Józefa.

17 B. Zamora, *Ojciec Narodu w komańczańskim lesie*, s. 88-92.

18 W Rywałdzie Królewskim 3 września 1982 roku, w rocznicę koronacji figury Maryi z Dzieciątkiem, odsłonięto w miejscowym kościele tablicę informującą o internowaniu S. Wyszyńskiego. W Stoczku Klasztornym 22 maja 1982 roku w sanktuarium Matki Bożej Pokoju poświęcono tablicę upamiętniającą kardynała. W Prudniku 8 maja 1983 roku przed klasztorem poświęcono franciszkański krzyż oraz tablicę przy celi prymasa. W Komańczy 21 września 1986 roku przed klasztorem nazaretanek odsłonięto pomnik prymasa autorstwa Andrzeja Kossa. M. i J. Półturzyccy, *Ślady i pamiątki Prymasa Tysiąclecia*, s. 109-110, 118, 131, 140; W. Konopka, W. Rozynkowski, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia*, s. 205; W. Sokołowski, *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego klasztoru*, s. 42; A.K. Dudek, *Franciszkanie w Prudniku Lesie. Kościół św. Józefa i klasztor braci franciszkanów*, Prudnik Las 2000, s. 37-38; B. Zamora, *Ojciec narodu w komańczańskim klasztorze*, s. 88-91, 104.

19 Józef Glemp był kapłanem i sekretarzem S. Wyszyńskiego, a po jego śmierci został w 1981 roku arcybiskupem gnieźnieńskim i warszawskim oraz prymasem Polski.

20 Kardynał S. Wyszyński przebywał w części klasztoru objętej klauzurą i dostępnej tylko dla duchownych. Wejście świeckich do klauzury wymaga pozwolenia kościelnych władz zwierzchnich.

21 W każdym z pomieszczeń zachowano jednak oryginalne drzwi na korytarz. A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztornym*, s. 445.

klauzurę²². Natomiast w Komańczy zrezygnowano z udostępnienia pokoju S. Wyszyńskiego, który mieścił się na pierwszym piętrze klasztoru i zrekonstruowano go na parterze, w pomieszczeniu dawnej zielarni, obok kaplicy. Podyktowane to było nie tylko problemem z zachowaniem klauzury zakonnej, ale również z postępującą na skutek ruchu turystycznego degradacją schodów oraz piętra drewnianego klasztoru, zbudowanego w 1929 roku²³.

Trzeci okres w działalności wspomnianych muzeów związany jest z rozpoczętym 20 maja 1989 roku procesem beatyfikacyjnym S. Wyszyńskiego oraz zmianami społeczno-politycznymi w Polsce. Wspomniane placówki mogły odtąd swobodnie funkcjonować, szybko stając się jednymi z najważniejszych atrakcji turystycznych regionu. Obok celi internowanego kardynała udostępniano dodatkowe sale, w których umieszczono wystawę o jego życiu i działalności²⁴. Rosnące zainteresowanie osobą prymasa skutkowało powstaniem nowych, dedykowanych mu muzeów. W 1990 roku otwarto w Zuzeli Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego²⁵. Natomiast w 2016 roku swoją działalność rozpoczęło Muzeum św. Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego w Warszawie²⁶.

Na funkcjonowanie wspomnianych muzeów i ich popularyzację wpływ miały również decyzje władz kościelnych i państwowych, co skutkowało wzrostem liczby odwiedzających oraz rozwojem działalności wystawienniczo-organizacyjnej placówek. Po ogłoszeniu przez Sejm RP patronem 2001 roku S. Wyszyńskiego tylko do klasztoru w Komańczy przybyło ponad 30 000 osób²⁷. Po zapowiedzi w 2019 roku beatyfikacji kardynała w dniu 7 czerwca 2020 roku²⁸ w miejscach związanych z internowaniem hierarchy podjęto działania mające przygotowywać zwiedzających na to wydarzenie, a same obiekty – na zwiększony ruch turystyczno-pielgrzymkowy. W Rywałdzie Królewskim

22 Oryginalne wejście z korytarza na pierwszym piętrze zostało jednak zachowane. A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie*, s. 73.

23 Relacja s. Beaty Dzido, nazaretanki z dnia 10 VIII 2024 r. (zbiory autora).

24 W Prudniku na parterze klasztoru otwarto w 2007 roku salę multimedialną, w której ukazano historię klasztoru i miasta, ale również najważniejsze wydarzenia z życia S. Wyszyńskiego oraz pamiątki po nim. W Stoczku Klasztornym w 2010 roku w dwóch salach na parterze, bezpośrednio pod celą więzienną S. Wyszyńskiego, zorganizowano wystawę dotyczącą jego życia i uwięzienia. Podobnie też w Rywałdzie kapucyni jedno z pomieszczeń na parterze poświęcili na wystawę o prymasie S. Wyszyńskim. Jedynie w klasztorze w Komańczy, ze względu na brak miejsca, nie powstała dodatkowa sala z wystawą o życiu hierarchy.

25 A. Hamryszczak, *Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Zuzeli*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 114 (2020), s. 97-122, <https://doi.org/10.31743/abmk.11773>.

26 Najwyżej położone muzeum w Warszawie, <https://mt514.pl/> [dostęp: 5.10.2022].

27 B. Zamora, *Ojciec Narodu w komańczańskim lesie*, s. 93.

28 Ze względu na pandemię COVID-19 uroczystości beatyfikacyjne przeniesiono na 11 września 2021 roku. Odbyły się one w Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie-Wilanowie. Wraz z kard. Wyszyńskiego beatyfikowano m. Elżbietę Różę Czacką, założycielkę Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża w Łaskach.

wyremontowano celę zakonną uwięzionego prymasa²⁹. Natomiast w Komańczy zmodyfikowano wystawę w pokoju pamięci³⁰ oraz umieszczono w korytarzu klasztorным na parterze duże fotografie S. Wyszyńskiego z wybranymi cytatami z jego przemówień³¹.

Dodatkowo we współpracy z lokalnymi władzami muzea internowania rozpoczęły organizowanie wydarzeń poświęconych prymasowi. W latach 2005-2006 w klasztorze nazaretanek w Komańczy obchodzono uroczystości 50. rocznicę internowania S. Wyszyńskiego³². W 2014 roku obchodzono Prudnicki Rok Prymasowski w 60. rocznicę uwięzienia S. Wyszyńskiego w klasztorze franciszkanów³³. W Stoczku Klasztorным zainicjowano coroczne spotkania dniach 6-12 października uczniów i nauczycieli szkół imienia S. Wyszyńskiego³⁴. W rocznicę internowania prymasa organizowane są również okolicznościowe nabożeństwa, akademie i spotkania.

2. Ekspozycje muzealne

Aktualnie udostępniane miejsca uwięzienia prymasa są w dużej mierze rekonstrukcją wyposażenia pomieszczeń zajmowanych przez hierarchę. Wydaje się, że najbardziej autentyczna jest cela prymasa w klasztorze kapucynów w Rywałdzie Królewskim, ponieważ natychmiast po wywiezieniu kardynała 12 października 1953 roku przez UB, zakonnicy

29 W latach 2020-2021 zrealizowano generalny remont celi, sfinansowany przez Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków. Pod jego nadzorem wykonano niezbędne prace zabezpieczające, m.in. zlikwidowano dotychczasowe szklane zabezpieczenia zapisanych na ścianie stacji drogi krzyżowej oraz zakonserwowano podłogę.

30 Z izby pamięci usunięto łóżko, które pochodziło z czasów internowania prymasa. Na jego miejsce wstawiono szafę z szatami kardynalskimi i paramentami liturgicznymi używanymi przez S. Wyszyńskiego w Komańczy. Relacja s. Beaty Dzido, nazaretanki z dnia 10 VIII 2024 r. (zbiory autora).

31 Wystawa powstała przy współpracy z Muzeum Historycznym w Sanoku.

32 Obchody były podzielone na trzy części tematyczne: przywiezienie prymasa do Komańczy, powstanie Jasno-górskich Ślubów Narodu oraz uwolnienie S. Wyszyńskiego. W wydarzeniach brały udział okoliczne szkoły i te, którym patronuje prymas, organizacje społeczne i religijne oraz władze lokalne i centralne. *Kult Prymasa w Komańczy*, <http://nazaretanki.przemyska.eu/kult-prymasa-w-komanczy/> [dostęp: 15.11.2024].

33 3 października 2014 roku władze miasta i franciszkanie zainaugurowali Prudnicki Rok Prymasowski. Wśród wydarzeń była m.in. konferencja naukowa oraz uroczysta msza św. pod przewodnictwem prymasa Wojciecha Polaka. Ukazała się również publikacja pokonferencyjna. W. Dominiak, *Wstęp*, w: *Prymas Stefan Wyszyński więzien Prudnika (6 X 1954 – 29 X 1955)*, red. W. Dominiak, M. Husak, Prudnik 2015, s. 4; Hamryszczak, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie*, s. 75.

34 Spotkania odbywają się w dniach 6-12 października, w rocznicę przywiezienia internowanego S. Wyszyńskiego z klasztoru w Rywałdzie Królewskim do klasztoru w Stoczku Klasztorным. J. Kumala, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorным*, s. 154; Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным*, s. 452; *Sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztorным. Miejsce internowania bł. Stefana Wyszyńskiego*, <https://stoczek.pl/> [dostęp: 15.11.2024].

odzyskali zajęte przez nich pomieszczenia³⁵. Również aranżacja pokoju, w którym mieszkał S. Wyszyński w klasztorze nazaretanek w Komańczy, ze względu na stały pobyt zakonnic, zachował autentyczność. Dodatkowo był on przeznaczony tylko dla kardynała, który przyjeżdżał w późniejszych latach do Komańczy na odpoczynek. Dzięki temu również po rekonstrukcji pokoju w sali na parterze jest on jej wiernym odwzorowaniem. Wykorzystano bowiem dodatkowo zdjęcia wykonane podczas uwięzienia S. Wyszyńskiego w Komańczy przez Marię Okońską³⁶, bliską współpracownicę hierarchy.

W Stoczku Klasztornym i Prudniku trudnościami w zachowaniu oryginalnego wyposażenia był fakt, że dotychczasowi rządcy nie objęli klasztoru natychmiast po wywiezieniu kardynała przez UB. Sprzyjało to dowolnym rozporządzaniem mieniem klasztoru przez nieupoważnione osoby. W Stoczku Klasztornym żołnierze podczas przygotowania do przewiezienia prymasa do Prudnika 6 października 1954 roku planowali zabrać nawet obrazy będące na wyposażeniu klasztoru i tylko protest kardynała temu zapobiegł³⁷. Ostatecznie władze kościelne przejęły klasztor w Stoczku dopiero 13 marca 1957 roku, czyli prawie 2,5 roku po wywiezieniu prymasa³⁸. Budynek był wówczas pozbawiony większości mebli, liczne okna były zabite deskami, wewnątrz klasztoru znajdowały się drewniane przegrody w korytarzach, a w ogrodzie na murze i drzewach nawinięte były druty kolczaste³⁹. W Prudniku wypędzeni franciszkanie powrócili do zrujnowanego i ograbionego z wyposażenia klasztoru dopiero 7 stycznia 1957 roku, czyli ponad rok po wywiezieniu prymasa⁴⁰. Dlatego też podstawowym źródłem, które pomogło twórcom izb pamięci w Stoczku Klasztornym i Prudniku w rekonstrukcji wyposażenia celi uwięzionego prymasa, był ich opis w *Zapiskach więziennych*, które kardynał sporządził na bieżąco podczas internowania⁴¹. W Stoczku dodatkowo wykorzystano wspomnienia prymasa podczas jego wizyty 28 kwietnia 1958 roku, kiedy odwiedził z miejscowym duchowieństwem część klasztoru, w której był przetrzymywany⁴².

35 W. Rozyński, *Uwięzienie prymasa Stefana Wyszyńskiego w klasztorze Kapucynów w Rywałdzie w świetle kroniki klasztornej*, „Rocznik Grudziądzki”, 28 (2020), s. 240.

36 M. Okońska, *Z misją do Komańczy*, Warszawa 2020, s. 17-18.

37 S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Warszawa 2006, s. 138.

38 Sanktuarium objęli marianie usunięci przez władze państwowe z klasztoru na Bielanach w Warszawie. J. Ku-mała, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztornym*, s. 71.

39 Wspomniane elementy zabezpieczeń zostały zdemontowane przez marianów, którzy przywrócili budynki klasztorne do funkcji sakralnych. W. Sokołowski, *380 lat kultu Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztornym*, s. 56-57; A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztornym*, s. 441.

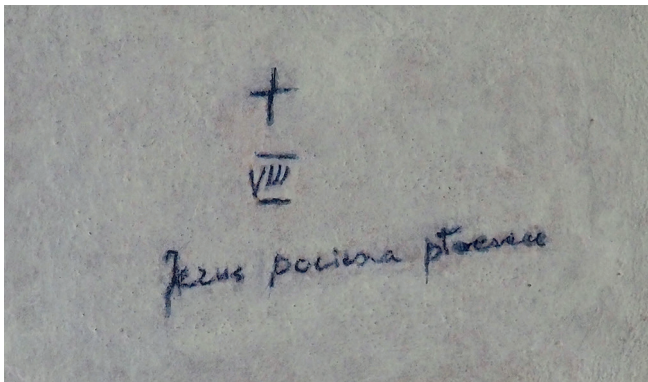
40 A.K. Dudek, *Franciszkanie w Prudniku Lesie*, s. 35; B. Kurowski, *Franciszkanie w Prudniku w latach 1945-1957*, w: *Prymas Stefan Wyszyński więzień Prudnika (6 X 1954 – 29 X 1955)*, red. W. Dominiak, M. Husak, Prudnik 2015, s. 17-19.

41 S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*.

42 W. Sokołowski, *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego klasztoru*, s. 23; A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztornym*, s. 442.

Il. 1. Cella uwięzionego prymasa w klasztorze kapucynów w Rywałdzie Królewskim (fot. A. Hamryszczak)

Il. 2. Stacja VIII drogi krzyżowej napisana ołówkiem na ścianie celi przez uwięzionego S. Wyszyńskiego w Rywałdzie Królewskim (fot. A. Hamryszczak)

W Rywałdzie Królewskim uwięziony prymas przebywał w jednej z cel klasztoru na pierwszym piętrze⁴³. W dniu 4 października 1953 roku na jej ścianach napisał ołówkiem stacje drogi krzyżowej⁴⁴. Aktualnie jest to najcenniejszy element wystawienniczy. Wypożyczenie celi jest skromne i surowe, typowe dla zakonu kapucynów. Stanowi go żelazne łóżko z siennikiem, nad nim na ścianie zawieszono obraz Matki Bożej Rywałdzkiej, obok zaś ustawiono stolik nocny. Naprzeciw nich przy ścianie znajduje się biurko z krzesłem, nad którym zawieszono drewniany krucyfiks, oraz szafka z przyborami toaletowymi.

43 W. Polak, *Prymas Polski Stefan kardynała Wyszyński w Rywałdzie Królewskim*, w: *Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński na Ziemi Pomorskiej i Kujawach*, red. M. Białkowski, W. Polak, Toruń 2014, s. 173-185.

44 W. Konopka, W. Rozynkowski, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia*, s. 78-82; W. Polak, *Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński w Rywałdzie Królewskim*, s. 173.

Okna celi zaklejono gazetami, które miały uniemożliwić uwięzionemu obserwację podwórka zakonnego⁴⁵. Uzupełnieniem ekspozycji jest znajdująca się na parterze klasztoru Sala pamięci Prymasa Tysiąclecia z wystawą o jego życiu i uwięzieniu⁴⁶.

W Stoczku Klasztornym S. Wyszyński razem z ks. Stanisławem Skorodeckim i s. Marią Leonią Graczyk był uwięziony na pierwszym piętrze pobernardyńskiego klasztoru. Kardynał do swojej dyspozycji miał dwa pokoje, kaplicę i łazienkę oraz korytarz z wyjściem do ogrodu⁴⁷. Aktualnie wyposażenie pokoju w którym pracował prymas obejmuje biurko z krzesłem znajdujące się w rogu pomieszczenia. Uwagę zwraca stary piec kaflowy oraz podłoga z odkrytymi podczas prac remontowych otworami na aparaturę podsłuchową. Z lewej strony pokoju znajduje się wejście do małej sypialni z drewnianym łóżkiem przy ścianie i wiszącym nad nim obrazem Matki Bożej Częstochowskiej. Do

Il. 3. Biurko, przy którym pracował internowany S. Wyszyński w klasztorze w Stoczku Klasztornym (fot. A. Hamryszczak)

45 Jak zapisał S. Wyszyński: „Na ścianie, nad łóżkiem, wisi obraz z podpisem «Matko Boża Rywałdzka, pociesz strapionych». [...] Pokój do którego byłem wprowadzony, robi wrażenie mieszkania świeżo i pośpiesznie opuszczonego. Łóżko nie jest zasłane, pozostawione osobiste rzeczy przez zakonnik, który tu mieszkał [...]. Wszystkie meble są w stanie ruiny: biurko «trzyma się ściany», podobnie szafka nocna, miednica z niewybraną wodą, w szafie osobista bielizna i ubrania. Na podłodze sterta książek przykrytych papierem. Podłoga brudna, po kątach pełno «kotów». Wygląd typowej celi zakonnej [...]. Z pokoju wychodzą dwa okna na podwórze gospodarcze” (S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 15).

46 Twórcą sali był o. Gabriel Bartoszewski, kapucyn, długoletni gwardian klasztoru w Rywałdzie Królewskim i prowincjał polskich kapucynów. Zob. G. Bartoszewski, *Ku beatyfikacji*, s. 506-510.

47 S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 44.

wyposażenia pokoju należy również krzesło, szafka nocna z naczyniami toaletowymi oraz piec kaflowy. Po prawej stronie dziennego pokoju, oddzielona od niego żelazną kratą, znajduje się zrekonstruowana kaplica więzienna. Na ścianie zawieszono obraz Świętej Rodziny, przed którym w dniu 8 grudnia 1953 roku S. Wyszyński złożył akt osobistego oddania się NMP⁴⁸, oraz rzeźbiony krucyfiks. Inne elementy kaplicy stanowią: tabernakulum zawieszone na ścianie, stolik ołtarzowy z paramentami liturgicznymi oraz szaty liturgiczne podarowane przez S. Wyszyńskiego klasztorowi w Stoczku Królewskim⁴⁹. Na parterze budynku w dwóch salach wystawienniczych umieszczono wielkoformatowe plansze z kalendarium życia prymasa, ze szczególnym uwypukleniem czasu jego internowania w Stoczku Królewskim. Szczególnym elementem ekspozycji są artefakty podarowane przez s. M.L. Graczyk, które towarzyszyły uwięzionym, m.in. figurka Dzieciątka Jezus do żłóbka⁵⁰.

Il. 4. Sypialnia S. Wyszyńskiego w klasztorze w Stoczku Klasztornym (fot. A. Hamryszczak)

48 Tamże, s. 58-59.

49 Rekonstrukcja różni się od rzeczywistego umeblowania kaplicy. Jak zapisał S. Wyszyński: „Otrzymałem dziś z Miodowej różne sprzęty liturgiczne, które umożliwiają nam urządzenie kaplicy i ołtarza, a więc lichtarze, krzyż, mszał liturgiczny, świece, hostie, obrusy itp. [...] «tabernakulum» z futerału. Stół w kaplicy jest zbyt niski; dostarczono nam cztery słupki, na których ustawiliśmy stół. Nasze „tabernakulum” okryliśmy welonem od ornatu. Ksiądz [Stanisław Skorodecki – A.H.] wyszukał w sąsiednim pokoju wielki krzyż ścienny i obrazy Świętej Rodziny, Serca Jezusowego i Serca Maryi. To wszystko nadało małemu pokoikowi wygląd kapliczki” (S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 49).

50 Figurkę otrzymał S. Wyszyński 24 grudnia 1953 roku w paczce od Marii Okońskiej, bliskiej współpracownicy prymasa, założycielki Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej Matki Kościoła. Zgodę na jej dostarczenie wydała płk Julia Brystygierowa z Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 61; J. Góra, J. Grzegorzczak, *Skrawek nieba albo o Ojcu i Królu*, Poznań 2001, s. 81.

Il. 5. Kaplica więzienna S. Wyszyńskiego w klasztorze w Stoczku Klasztorzym (fot. A. Hamryszczak)

Ze Stoczka Królewskiego funkcjonariusze UB przewieźli S. Wyszyńskiego do klasztoru franciszkanów w Prudniku. Uwięzieni zajmowali pomieszczenia od strony północnej, na pierwszym piętrze konwentu. Prymas mieszkał w dwóch pokojach przeznaczonych na sypialnię i pracownię, obok pokój miał ks. S. Skorodecki, a dalej s. M.L. Graczyk. Na końcu korytarza była łazienka. Do użytku uwięzionych oddano też pokój stołowy i kaplicę, po prawej stronie od wejścia⁵¹. Aktualnie do zwiedzania udostępniono pokój będący sypialnią prymasa. W pomieszczeniu znajduje się łóżko z zawieszonym nad nim obrazem Matki Bożej Częstochowskiej, duża szafa, krzesło ze stolikiem oraz komoda z książkami autorstwa S. Wyszyńskiego. Wystrój pomieszczenia uzupełniają klęcznik oraz rzeźbiony krucyfiks zawieszony powyżej. Wyróżniającym elementem sali są przytwierdzone do ścian przewody i przełączniki prądu używane w latach 50. XX wieku. Oryginalne drzwi prowadzące na korytarz zakonny zostały przysłonięte gablotą mieszczącą ornat i albę używane przez kardynała. Jednak zwiedzanie miejsca uwięzienia prymasa rozpoczyna się od sali wystawowo-konferencyjnej zlokalizowanej na parterze klasztoru, w której można zapoznać się z życiem hierarchy oraz historią miejscowego konwentu franciszkanów⁵².

Najbardziej skromna ekspozycja znajduje się w klasztorze nazaretanek w Komańcy. Związane jest to z rekonstrukcją narożnego pokoju zajmowanego przez prymasa na piętrze, w pomieszczeniu zielarni na parterze klasztoru⁵³. Ze względu na małą przestrzeń

51 S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, s. 143.

52 Sala powstała w 2007 roku z inicjatywy ówczesnego gwardiana klasztoru Antoniego Kazimierza Dudka OFM. Koncepcję i projekt wnętrza opracowała Daria Rzepiela, a rysunki z historii konwentu w Prudniku wykonał Tomasz Welna. A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie*, s. 77-79.

53 W tym pomieszczeniu siostra infirmerka suszyła zioła i przygotowywała leki. Kardynał Wyszyński często

Il. 6. Pokój S. Wyszyńskiego w klasztorze franciszkanów w Prudniku (fot. A. Hamryszczak)

ukazano tylko wybrane przedmioty związane z życiem i działalnością kardynała w Komańczy. Wyróżniającym się elementem pokoju jest znajdujące się po prawej stronie od wejścia biurko z ustawionym przy nim krzesłem, przy którym pracował S. Wyszyński podczas swojego uwięzienia. Umieszczono na nim lampę naftową oraz kałamarz i bibu-larz, a także maszynę do pisania na której s. Stanisława Niemceczek, nazaretanka, przepi-sywała tekst Jasnogórskich Ślubów Narodu Polskiego. Na biurku umieszczono również zdjęcie matki oraz wizerunek jasnogórski. Pozostałe meble to wiklinowy fotel oraz szaf-ka toaletowa. Z lewej strony izby pamięci umieszczono sutannę kardynalską oraz ornat mszalny, a także paramenty liturgiczne i mszał łaciński używane przez S. Wyszyńskiego. Oryginalną pamiątką jest też kostur, którego używał prymas podczas spacerów w okolicy klasztoru⁵⁴.

przynosił zioła, które zebrzał podczas spacerów, i rozmawiał na ich temat. Ponieważ w Komańczy i okolicy nie było apteki, mieszkańcy zwracali się o pomoc do sióstr. S. Niemceczek, *Uwięziony pasterz*, w: *Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim. Czas go nigdy nie oddali*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, Kraków 2011, s. 109; tenże, *Wspomnienia z pobytu ks. Stefana kard. Wyszyńskiego w klasztorze Sióstr Nazaretanek w Komań-czy w latach 1955-1956*, w: *Ojciec narodu w komańczańskim klasztorze*, red. B. Zamora, Mielec 2005, s. 32.

- 54 Kardynał Wyszyński, wyjeżdżając 28 października 1956 roku do Warszawy po uwolnieniu z internowania, zostawił nazaretankom na pamiątkę kilka osobistych rzeczy. Dodatkowo w latach 70. XX wieku, podczas spotkania z zakonnicami w Pałacu Arcybiskupów Warszawskich, przekazał im kostur z prośbą o przechowy- wanie w Komańczy. S. Niemceczek, *Wspomnienia z pobytu ks. Stefana kard. Wyszyńskiego w klasztorze Sióstr Nazaretanek w Komańczy w latach 1955-1956*, s. 25, 61.

Il. 7. Fragment zrekonstruowanego pokoju S. Wyszyńskiego w klasztorze nazaretanek w Komań-
czy (fot. A. Hamryszczak)

Zakończenie

Prezentowane muzea funkcjonujące w miejscach internowania S. Wyszyńskiego zaliczają się do kościelnych muzeów biograficznych⁵⁵. Zachowują pamięć o uwięzionym prymasie, realizując zadania postawione przed tymi placówkami kultury⁵⁶. Dodatkową ich misją wyznaczoną przez władze kościelne jest oddziaływanie religijne na zwiedzających⁵⁷. Stąd też w ekspozycji muzealnej, oprócz ukazania życia prymasa, mocno wyakcentowano wartości duchowe związane z uwięzieniem S. Wyszyńskiego. Szczególnie podkreślono pobożność maryjną kardynała i jego zamiar złożenia Jasnogórskich Ślubów Narodu

55 B. Skrzydlewska, *Muzeum wyznaniowe. Funkcja – cele – zadania*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 112 (2019), s. 355, <https://doi.org/10.31743/abmk.2019.112.18>.

56 D. Folga-Januszewska, *Muzeum: definicja i pojęcie czym jest muzeum dzisiaj*, „Muzealnictwo”, 49 (2008), s. 200.

57 M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, „Muzealnictwo”, 49 (2008), s. 80; tenże, *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych (Omówienie dokumentu Stolicy Apostolskiej)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 79 (2003), s. 148.

Polskiego w 1956 roku⁵⁸ oraz przygotowania do milenium chrztu Polski w 1966 roku poprzez Wielką Nowennę Tysiąclecia⁵⁹. Placówki mają charakter muzeum narracyjne⁶⁰. Poznanie historii uwięzienia S. Wyszyńskiego poprzez realistyczną rekonstrukcję pomieszczeń, w których przebywał prymas, oraz sugestywną aranżację pozostałych sal wystawienniczych wywołuje u zwiedzających silne emocje i zmusza do refleksji nad zaprezentowanymi treściami. Twórcy ekspozycji ukazali internowanie kardynała jako istotny etap w jego życiu i historii Polski, o przełomowym znaczeniu duchowym w dziejach narodu i Kościoła w Polsce. Muzea w miejscach internowania, zgodnie z prawodawstwem kościelnym, integrują również lokalne środowiska poprzez podejmowanie współpracy z różnymi instytucjami⁶¹. Placówki są włączone w miejscowe wydarzenia kulturalne i oświatowe. W każdym z tych miejsc, w rocznicę przywiedzenia do nich prymasa organizowane są również okolicznościowe nabożeństwa, akademie i spotkania, w tym m.in. społeczności szkolnych, których patronem jest S. Wyszyński⁶².

References/Bibliografia

ŹRÓDŁA

Śrutwa J., *List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła, z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych (streszczenie)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998), s. 231-236.

Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Warszawa 2006.

58 Jasnogórskie Śluby Narodu miały charakter uroczystego aktu przyrzeczeń złożonych przed obrazem Matki Bożej na Jasnej Górze 26 sierpnia 1956 roku przez polski episkopat i wiernych z okazji 300. rocznicy ślubów króla Jana Kazimierza 1656 roku. D. Cichor, *Jasnogórskie Śluby Narodu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1104.

59 Wielka Nowenna była ogólnopolskim programem duszpasterskim realizowanym w latach 1957-1966, przygotowującym Polaków do obchodów 1000-lecia chrztu Polski. Z. Zieliński, *Wielka Nowenna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 496-497.

60 D. Folga-Januszewska, P. Kowal, *Definicja muzeum narracyjnego*, w: *Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych*, red. P. Kowal, K. Wolska-Pabian, Warszawa-Kraków 2019, s. 49-50.

61 W Prudniku w 2015 roku wytyczono ścieżkę spacerową „Od Jana Pawła II do Stefana Wyszyńskiego”, prowadzącą od pomnika św. Jana Pawła II w parafii pw. Miłosierdzia Bożego w Prudniku do tablicy ku czci bł. Stefana Wyszyńskiego przy klasztorze Franciszkanów w Prudniku-Lesie. Do Komańczy w sezonie letnim codziennie kursuje pociąg regionalny „Prymas”, a w lesie otaczającym klasztor wytyczono w 2010 roku stacje drogi krzyżowej na ścieżce spacerowej S. Wyszyńskiego. W Stoczku Klasztornym w sezonie letnim organizowane są plenery malarskie, spotkania itp.

62 W. Sokołowski, *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego klasztoru*, s. 19; J. Kumala, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztornym*, s. 154; W. Dominiak, *Wstęp*, s. 4; A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztornym*, s. 452-453; A. Hamryszczak, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie*, s. 73-75, 80.

OPRACOWANIA

- Bartoszewski G., *Ku beatyfikacji*, „Ateneum Kapłańskie”, 136 (2001), z. 3, s. 506-510.
- Cichor D., *Jasnogórskie Śluby Narodu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1104.
- Dominiak W., *Wstęp*, w: *Prymas Stefan Wyszyński więzień Prudnika (6 X 1954 – 29 X 1955)*, red. W. Dominiak, M. Husak, Prudnik 2015, s. 3-4.
- Dudek A.K., *Franciszkanie w Prudniku Lesie. Kościół św. Józefa i klasztor braci franciszkanów*, Prudnik Las 2000.
- Folga-Januszewska D., *Muzeum: definicja i pojęcie czym jest muzeum dzisiaj*, „Muzealnictwo”, 49 (2008), s. 200-203.
- Folga-Januszewska D., Kowal P., *Definicja muzeum narracyjnego*, w: *Muzeum i zmiana. Losy muzeów narracyjnych*, red. P. Kowal, K. Wolska-Pabian, Warszawa-Kraków 2019, s. 49-50.
- Góra J., Grzegorzczak J., *Skrawek nieba albo o Ojcu i Królu*, Poznań 2001.
- Hamryszczak A., *Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Zuzeli*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 114 (2020), s. 97-122, <https://doi.org/10.31743/abmk.11773>.
- Hamryszczak A., *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie. Historia i terażniejszość*, „Facta Simonidis”, 15 (2022), nr 2, s. 67-84, <https://doi.org/10.56583/fs.2005>.
- Hamryszczak A., *Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным jako przykład biograficznego muzeum kościelnego*, „Studia Warmińskie”, 60 (2023), s. 437-456, <https://doi.org/10.31648/sw.8760>.
- Konopka W., Rozyńkowski W., *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia. Prymas Stefan Wyszyński na Kujawach i Pomorzu*, Warszawa 2016.
- Kumala J., *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorным (Warmińskim)*, Licheń 2009.
- Kurczab J., *Pogrzeb Niekoronowanego Króla Polski*, „Studia Prymasowskie”, 6 (2012), s. 127-144.
- Kurowski B., *Franciszkanie w Prudniku w latach 1945-1957*, w: *Prymas Stefan Wyszyński więzień Prudnika (6 X 1954 – 29 X 1955)*, red. W. Dominiak, M. Husak, Prudnik 2015, s. 11-21.
- Leszczyński M., *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych (Omówienie dokumentu Stolicy Apostolskiej)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 79 (2003), s. 147-150.
- Leszczyński M., *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, „Muzealnictwo”, 49 (2008), s. 79-87.
- Niemczek S., *Uwięziony pasterz*, w: *Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim. Czas go nigdy nie oddali*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, Kraków 2011, s. 103-114.
- Niemczek S., *Wspomnienia z pobytu ks. Stefana kard. Wyszyńskiego w klasztorze Sióstr Nazaretanek w Komańczy w latach 1955-1956*, w: *Ojciec narodu w komańczańskim klasztorze*, red. B. Zamora, Mielec 2005, s. 12-50.
- Noszczak B., *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy (październik 1956 r.)*, „Studia Prymasowskie”, 1 (2007), s. 79-90.
- Polak W., *Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński w Rywałdzie Królewskim*, w: *Prymas Polski Stefan kardynał Wyszyński na Ziemi Pomorskiej i Kujawach*, red. M. Białkowski, W. Polak, Toruń 2014, s. 167-186.
- Pólturzyccy M. i J., *Ślady i pamiątki Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa-Radom 2008.
- Rozyńkowski W., *Koronacja figury Matki Bożej w Rywałdzie Królewskim*, „Nasza Przyszłość”, 113 (2010), s. 319-327, <https://doi.org/10.52204/np.2010.113.319-327>.

- Rozynkowski W., *Uwięzienie prymasa Stefana Wyszyńskiego w klasztorze Kapucynów w Rywałdzie w świetle kroniki klasztornej*, „Rocznik Grudziądzki”, 28 (2020), s. 237-241.
- Skrzydłewska B., *Muzeum Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2004.
- Skrzydłewska B., *Muzeum wyznaniowe. Funkcja – cele – zadania*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 112 (2019), s. 349-362, <https://doi.org/10.31743/abmk.2019.112.18>.
- Sokołowski W., *380 lat kultu Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztornym (1640-2020)*, Olsztyn 2020.
- Sokołowski W., *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego klasztoru*, Olsztyn 2020.
- Sujak W., *Koszmar na noc*, w: *Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim. Czas go nigdy nie oddali*, red. A. Rastawicka, B. Piasecki, Kraków 2011, s. 93-97.
- Wysocki W.J., *Wpływ przemian Października 1956 r. na politykę władz państwowych wobec Kościoła w latach 1956-1966*, w: *Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956-1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice-Kraków 2008, s. 15-22.
- Zieliński Z., *Wielka Nowenna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 496-497.
- Żaryn J., *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953-1956)*, „Studia Prymasowskie”, 1 (2007), s. 47-69.

RELACJE

Relacja s. Beaty Dzido, nazaretanki z dnia 10 VIII 2024 r. Komańcza (zbiory autora).

NETOGRAFIA

- Kult Prymasa w Komańczy*, <http://nazaretanki.przemyska.eu/kult-prymasa-w-komanczy/> [dostęp: 15.11.2024].
- Najwyżej położone muzeum w Warszawie, <https://mt514.pl/> [dostęp: 5.10.2024].
- Orłowski E., *Zarys historii parafii obrządku łacińskiego p.w. św. Józefa w Komańczy*, Komańcza, [b.r.], <https://komancza.przemyska.pl/wp-content/uploads/2016/03/Historia-parafii-Koma%C5%84cza.pdf> [dostęp: 15.11.2024].
- Sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztornym. Miejsce internowania bł. Stefana Wyszyńskiego, <https://stoczek.pl/> [dostęp: 15.11.2024].